

УДК 930.1(477.51)

С. В. Рой

Діяльність Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови у вітчизняній історіографії

У статті проаналізовано доробок вітчизняних фахівців, які досліджували діяльність Науково-дослідної кафедри історії культури та мови, що протягом 20-х рр. ХХ ст. функціонувала у структурі Ніжинської вищої школи.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, Науково-дослідна кафедра історії культури та мови, наукова спадщина, історіографія, історичне краєзнавство.

В статье проанализированы работы отечественных ученых, которые исследовали деятельность Научно-исследовательской кафедры истории культуры и языка, функционировавшей на протяжении 20-х гг. в структуре Нежинской высшей школы.

Ключевые слова: Нежинская высшая школа, Научно-исследовательская кафедра истории культуры и языка, научное наследие, историография, историческое краеведение.

The article analyzes the works of local historians who studied the scientific heritage Nijinsky research department of history of culture and language, which during the 20-ies. XX century in the Nijinsky functioned as part of higher education

Key words: Nezhinskaya Graduate School, Research Department of the history of culture and language, scientific heritage, historiography, historical regional studies.

Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови (далі – ННДК) – специфічне явище в українській історіографії. З одного боку, вона була ланкою мережі науково-дослідних установ, що виникли в Україні внаслідок освітньої реформи 1922 р. З іншого боку, ННДК була властива професійна "різновекторність": її співробітники досліджували проблеми історії України, всесвітньої історії, історіографії, джерелознавства, етнології, суспільствознавства, української та російської філології, педології, педагогіки, фізіології. Науковою "родзинкою" були студії з антикознавства (історії античної Греції та Риму, раннього європейського середньо-

віччя, зокрема, Візантії), які на тоді в Україні здійснювались лише в Харкові, де існувала Науково-дослідна кафедра європейської культури, та в Ніжині. Іншою відмінністю ННДК було її розташування у провінційному місті, щоправда з усталеними дослідницькими традиціями. Проте провінційність компенсувалася порівняно невеликою відстанню як до адміністративної столиці УСРР – Харкова, так і до наукової – Києва, а також досить зручним комунікаційним сполученням з ними.

Діяльність ННДК історії культури та мови знайшла відображення в науковій літературі передусім у персоніфікованому форматі. Так, І. П. Костенко [30] та І. М. Качуровський [22] вивчали біографію та студії І. Я. Павловського та П. В. Одарченка, О. Г. Самойленко [48] та Д. І. Гордієнко [5] досліджували біографію та наукові розвідки О. І. Покровського [51], студії К. Т. Штепи вивчали І. В. Верба, М. О. Самофалов [4], Р. Пиріг [44]. Трагічну долю і наукову спадщину А. Г. Єршова досліджували О. Б. Коваленко, А. М. Острянка, В. Ф. Кондрашов та ін. [6; 28]. Доробок голови педоголого-педагогічної секції ННДК Я. М. Колубовського останнім часом опинився в полі зору Н. І. Заремської [11], М. Й. Заремського [12], В. Ф. Чирви [54] та С. І. Білоконя [1].

Особливу увагу дослідників приваблювали діяльність та наукова спадщина М. Н. Петровського. До ніжинського періода його біографії зверталися В. Г. Сарбей [49], Г. К. Швидько [55], Л. О. Окиншевич [35], Л. В. Олійник [36], К. І. Стецюк [50], С. Коржелецька [29], С. В. Дмитрієнко [7; 8], А. Ю. Шевченко [56; 57]. Відомості про наукову діяльність аспіранта ННДК В. А. Фесенка наведено у біографічному нарисі С. Ю. Зозулі [18]. Науково-педагогічна діяльність Г. А. Максимовича розглянута у працях О. Б. Коваленка [24; 26; 27], А. М. Острянка [39], І. Б. Матяш [33; 34]. Доробок професора І. Г. Турцевича в контексті діяльності ННДК схарактеризований у розвідках С. М. Кіржаєва та В. І. Ульяновського [23], О. Б. Коваленка, А. М. Острянка [25], Г. В. Самойленка [45] та О. Г. Самойленка [46; 47], С. Ю. Зозулі [14; 17; 21].

Важливе місце у дослідницьких практиках співробітників ННДК належало студіям з регіональної історії. Це й не дивно, адже 20-і рр. ХХ ст. зазвичай слушно називають "золотим" періодом у розвитку українського краєзнавства [53]. Натоді було помітне зміщення краєзнавчого пошуку безпосередньо до об'єкту вивчення – центрами краєзнавства, поруч із академічними інституціями, стали периферійні науково-дослідні, а часом і напіваматорські

утворення. Левова частка роботи з організації краєзнавчих досліджень проводилася підпорядкованими НКО УСРР Науково-дослідними кафедрами та науковими товариствами в системі ВУАН [51]. Під керівництвом М. С. Грушевського було розроблено програму історико-регіональних досліджень і розпочато її реалізацію. Організаційними утвореннями, що здійснювали краєзнавчу роботу на території Північно-Східного регіону України впродовж 1920-х рр., були визначені Чернігівське наукове товариство, Чернігівський інститут краєзнавства, Ніжинське наукове товариство краєзнавства (далі – ННТК), Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови [42; 52]. С. З. Заремба та О. Б. Коваленко [10] окреслили основні напрями краєзнавчих досліджень в регіоні, висвітлили процес інституціоналізації краєзнавчого руху, визначили внесок місцевих учених до національної історіографії [10].

Діяльність ННТК досить детально проаналізував А. М. Остряно [40]. Він не заперечує відповідних організаційних і дослідницьких традицій у Ніжині [37], але вважає початком постреволуційної інституціоналізації краєзнавчих студій 1925 р., пов'язуючи це з утворенням ННТК і вбачаючи в цьому відображення краєзнавчого "буму" в Україні [38]. А. М. Остряно розглядає ННТК як інфраструктурне утворення ННДК у межах Ніжинської історичної школи кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. [39]. В. В. Ткаченко також відзначає виняткову роль співробітників ННДК в утворенні та функціонуванні ННТК. Обидва дослідники за архівними джерелами встановили початкові хронологічні межі, запропонували власну періодизацію, визначили внутрішню структуру ННТК, його персональний склад, а також наукову спадщину ніжинських краєзнавців 1920-х рр. [40]. Дослідники, однак, не дійшли єдиної думки щодо часу припинення діяльності ННТК: А. М. Остряно пов'язує його з розгромом Ніжинської історичної школи на початку 1930-х рр., інші фахівці схиляються до 1929 р., коли почався тотальний погром краєзнавства в УСРР [41]. Водночас потребують подальшого вивчення фактори саморозвитку краєзнавчої роботи, вплив на неї суспільно-політичних процесів, роль співробітників ННДК в організаційному оформленні історичних досліджень у регіоні.

Діяльність ННДК в контексті історії Ніжинської вищої школи схарактеризовано у ґрунтовних дослідженнях Г. В. Самойленка та О. Г. Самойленка [46; 47; 48].

Важливе значення у контексті порушеної проблеми мають статті О. Д. Бойка "Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії, культури і мови (20–30-ті рр.)" [2], "Ніжинська науково-

дослідна кафедра історії культури і мови в історичному контексті 20–30-х років ХХ ст." [3]. Він проаналізував діяльність ННДК як важливої наукової складової Ніжинського інституту народної освіти, схарактеризував наукову спадщину її співробітників.

Значний внесок у розгляд цієї проблеми належить С. Ю. Зозулі. У першому розділі його монографії "Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики" [20] представлена Ніжинська вища школа в 1920–1930-х рр., причому головну увагу автор зосередив на діяльності ННДК, котра, на думку С. Ю. Зозулі, успадкувала й розвинула дореволюційну дослідницьку традицію, яку репрезентували М. М. Бережков, В. Г. Ляскоронський, Г. А. Максимович, М. І. Лілеєв та інші фахівці.

У низці інших праць С. Ю. Зозулі висвітлено різноманітні аспекти діяльності ННДК: "Корпусна публікація документів до історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930)" [16], "Інституціоналізаційні процеси краєзнавчої роботи в Ніжині 1920-х років" [15], "Візантологічні дослідження вчених Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930)" [13], "Архівна, краєзнавча та музейна діяльність Ніжинської НДК історії культури та мови" [19].

Як зазначив С. Ю. Зозуля, співробітники ННДК, "відчуваючи величезний потенціал у вивченні історії краю, історики залучали студентів до студіювання місцевої старовини – їхні учні та послідовники М. Н. Петровський, В. В. Дубровський, А. Г. Ершов, В. С. Євфимовський, В. А. Фесенко й інші доклали чималих зусиль до збереження культурної спадщини Ніжинщини, частину свого доробку присвятили вивченню проблем історії регіону". Створена співробітниками ННДК мережа науково-дослідних інституцій, зокрема ННТК, історико-архівний гурток і окружний музей, у яких проходили вишкіл дослідники-початківці, що долучалися до знаної науково-педагогічної традиції, відомої сьогодні як Ніжинська історична школа, вивчення та популяризації національної історико-культурної спадщини [19].

Література

1. Білокінь С. І. Колубовський Я. М. / С. І. Білокінь // Енциклопедія історії України. – К., 2007.

Т. 4: Ка-Ком. – 2007. – С. 464.

2. Бойко О. Д. Нарис з історії Ніжинської науково-дослідницької кафедри історії, культури і мови (20–30-ті рр.) / О. Д. Бойко // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 120–126.

3. Бойко О. Д. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури і мови в історичному контексті 20–30-х років ХХ ст. / О. Д. Бойко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 38–46.

4. Верба І. В. Історик Кость Штеппа: людина, вчений, педагог / І. В. Верба, М. О. Самофалов. – К., 2010. – 195 с.

5. Гордієнко Д. Μεμνησθαί ατιστέιν – наукове кредо професора Олексія Покровського / Д. Гордієнко // Ніжинська старовина. – 2008. – Вип. 6 (9). – С. 107–115.

6. Гостєв І. О. Миколаїв / І. О. Гостєв, А. Л. Журавель, М. Ф. Мельник // Історія міст і сіл Українська РСР. Миколаївська область. – К., 1971. – С. 74–121.

7. Дмитрієнко С. В. М. Н. Петровський як дослідник "Літопису Самовидця" / С. В. Дмитрієнко // Людина, суспільство, культура: історія і сучасність: Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 1996. – С. 86–87.

8. Дмитрієнко С. В. Українська козацька держава доби Хмельницького у науковому доробку М. Н. Петровського / С. В. Дмитрієнко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань. – Черкаси, 1995. – С. 125–128.

9. Ємельянов В. М. З когорти нескорених: Професор Є. А. Рихлик / В. М. Ємельянов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 61–65.

10. Заремба С. З. Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині / С. З. Заремба, О. Б. Коваленко // УІЖ. – 1983. – № 4. – С. 104–112.

11. Заремська Н. І. Сторінки педагогічної біографії Я. М. Колубовського / Н. І. Заремська // Матеріали ІV Сумської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Суми, 2001. – Ч. 1. – С. 118–123.

12. Заремський М. Й. Історіософія Я. М. Колубовського та її вплив на дослідження філософського процесу в Росії / М. Й. Заремський // Матеріали ІV Сумської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Суми, 2001. – Ч. 1. – С. 98–103.

13. Зозуля С. Візантологічні дослідження вчених Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) / С. Зозуля // Східний світ. – 2002. – № 1. – С. 32–37.

14. Зозуля С. Ю. Іван Григорович Турцевич / С. Ю. Зозуля // Ніжинська старовина. – 2006. – Вип. 2. – С. 114–120.

15. Зозуля С. Ю. Інституціоналізаційні процеси краєзнавчої роботи в Ніжині 1920-х років / С. Ю. Зозуля // Сіверянський літопис. – 2009. – № 1. – С. 54–58.

16. Зозуля С. Ю. Корпусна публікація документів до історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) / С. Ю. Зозуля // Архіви України. – 2003. – № 1–3. – С. 65–92.

17. Зозуля С. Ю. Роль провінціалізму у долі професора Івана Турцевича / С. Ю. Зозуля // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – С. 226–238.
18. Зозуля С. Ю. Василь Архипович Фесенко: короткий біографічний нарис / С. Ю. Зозуля // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2. – С. 68–71.
19. Зозуля С. Ю. Архівна, краєзнавча та музейна діяльність Ніжинської НДК історії культури та мови / С. Ю. Зозуля // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. Т. 9. – 2003. – С. 65–67.
20. Зозуля С. Ю. Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики / С. Ю. Зозуля. – К. : Видавець Олег Філюк, 2014. – 344 с.
21. Зозуля С. Ю. Сходознавча спадщина І. Г. Турцевича: невидані матеріали (передмова до публікації) / С. Ю. Зозуля // Східний світ. – 2003. – № 1. – С. 184–188.
22. Качуровський І. М. Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка / І. М. Качуровський // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 54–62.
23. Кіржаєв С. Причинок до студій української орієнталістики 1929–1930-х років: неznаний збірник "Україна і Схід" / С. Кіржаєв, В. Ульяновський // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1993. – Вип. IV. – С. 76–89.
24. Коваленко А. Б. М. Н. Бережков – историк и краевед / А. Б. Коваленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1990. – Вип. 1. – С. 104–105.
25. Коваленко О. Розгром Ніжинської історичної школи / О. Б. Коваленко, А. М. Острянюк // Спеціальні історичні дослідження в Україні : збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В. А. Смолія. – К., 2000. – Вип. 10. – Ч. 2. – С. 341–351.
26. Коваленко О. Б. Ніжинське історико-філологічне товариство і його внесок у розвиток краєзнавства на Чернігівщині / О. Б. Коваленко // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доповідей. – Чернігів ; Ніжин. – 1988. – Вип. II. – С. 97–100.
27. Коваленко О. Б. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині / О. Б. Коваленко // Краєзнавство. – 2000. – № 1–2. – С. 45–46.
28. Кондрашов В. Ф. Дослідження А. Г. Єршова з історії Лівобережної України / В. Ф. Кондрашов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 18. – С. 93–96.
29. Коржелецька С. Внесок М. Н. Петровського в історичну науку (Узагальнений огляд праць) / С. Коржелецька // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1998. – Вип. 8. – С. 94–98.
30. Костенко І. П. Доцент І. Я. Павловський: життя та доля / І. П. Костенко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1994. – Вип. 4. – С. 57–65.
31. Малиневская В. М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – начале XX вв. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / В. М. Малиневская. – К., 1990. – 17 с.

32. Матяш І. Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси / І. Матяш. – К., 2001. – С. 122–130.

33. Матяш І. Чернігівський історико-архівний гурток та його роль у становленні системи архівної освіти в Україні / І. Матяш // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 104–110.

34. Матяш І. Перший український осередок фахової підготовки архівістів / І. Матяш // УІЖ. – 1999. – № 5. – С. 71–75.

35. Окиншевич Л. Дослідник Самовидця (Пам'яті М. Н. Петровського) / Л. Окиншевич // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 535–537.

36. Олійник Л. В. Український радянський історик М. Н. Петровський / Л. В. Олійник // УІЖ. – 1964. – № 5. – С. 115–117.

37. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба розквіту (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / А. Острянюк // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 31–37.

38. Острянюк А. М. Записки Ніжинського інституту народної освіти як історіографічне джерело / А. М. Острянюк // Україна і Росія в панорамі століть : збірник наукових праць на пошану проф. К. М. Ячменіхіна. – Чернівці, 1998. – С. 318–324.

39. Острянюк А. Ніжинська історична школа: доба становлення (1875–1920 рр.) / А. Острянюк // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії : збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 124–132.

40. Острянюк А. Ніжинське наукове товариство краєзнавства (1925–1930) / А. М. Острянюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. – К., 1999. – Вип. 8. – С. 357–361.

41. Коваленко О. Б. Регіональна історіографія Північного Лівобережжя: витоки, еволюція, спадщина / О. Б. Коваленко // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії : збірник наукових праць. – К., 1999. – С. 11–18.

42. Папакіна Т. Проблеми регіональних досліджень історії України в діяльності Всеукраїнської академії наук (1924–1930 рр.) / Т. Папакіна // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2000. – Вип. 2. – С. 182–192.

43. Петренко В. С. Видатні радянські історики / В. С. Петренко, І. О. Гуржій. – К., 1969. – С. 158–159.

44. Пиріг Р. Організація академіком М. С. Грушевським історико-регіональних досліджень / Р. Пиріг // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003.

Т. 9. – 2003. – С. 52–56.

45. Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990 / Г. В. Самойленко. – Нежин, 1993. – 172 с.

46. Самойленко Г. В. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 1999. – 278 с.

47. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин, 2005. – 420 с.

48. Самойленко О. Г. Наукова діяльність О. І. Покровського у 20-х рр. ХХ ст.: конформізм чи методологічне переродження? / Г. В. Самойленко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2005. – Вип. 28. – С. 155–162.

49. Сарбей В. Г. Видатний радянський історик (Життєвий і творчий шлях М. Н. Петровського) / В. Г. Сарбей, Г. К. Швидько // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура : збірник наукових трудов. – К., 1986. – С. 3–18.

50. Стецюк К. І. Український радянський історик М. Н. Петровський (До 90-річчя з дня народження) / К. І. Стецюк // УІЖ. – 1984. – № 11. – С. 145–150.

51. Ткаченко В. В. Історико-краєзнавча діяльність наукових товариств у 20–30-х рр. ХХ ст. / В. В. Ткаченко // Україна і Росія в панорамі століть : збірник наукових праць на пошану проф. К. М. Ячменіхіна. – Чернігів, 1998. – С. 309–317.

52. Ткаченко В. П. Краєзнавча діяльність Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови у 20-х роках ХХ ст. / В. В. Ткаченко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1990. – Вип. 1. – С. 102–104.

53. Ткаченко В. В. Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ткаченко В. В. – К., 1995. – С. 13–17.

54. Чирва В. Ф. Співробітництво Льва Толстого і Якова Колубовського в журналі "Вопросы философии и психологии" / В. Ф. Чирва // Матеріали ІV Сумської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Суми, 2001. – Ч. 1. – С. 155–121.

55. Швидько А. К. Вопросы истории Левобережной Украины XVII–XVIII вв. в трудах Н. Н. Петровского / А. К. Швидько // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII–XVIII вв. – Днепропетровск, 1982. – С. 48–52.

56. Шевченко А. Ю. Внесок М. Н. Петровського у розвиток української історичної науки / А. Ю. Шевченко // Історична наука: проблеми розвитку : матеріали Міжнародної наукової конференції. Секція "Новітня історія України". – Луганськ, 2002. – С. 123–126.

57. Шевченко А. Ю. М. Н. Петровський: представник офіційної науки чи об'єктивний історик? / А. Ю. Шевченко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2003. – Вип. 21. – С. 112–118.